

majdnem egynegyedét kitevő egyetemi-főiskolai hallgatóság is túlnyomórészt tanulmányi vagy szakirodalmat kér a könyvtártól.

A használt irodalom 88,9%-a az utolsó 20 év folyamán jelent meg. A műszakiak 95,5%-ban a 20 évnél nem régebbi szakirodalmat veszik igénybe. Az igénybevételben állandó eltolódás mutatkozik a periodikumok javára. A 20 évnél nem idősebb irodalom használatán belül a 10 évnél idősebb használata dominál; a kisebb könyvtárakban ezek a művek nyilvánvalóan már nem hozzáférhetőek.

Az 1917 előtt kiadott művek igénybevétele – mint a fentiekből is következik – igen ritka, ezen belül is 93,5%-ban humán művek kerülnek olvasói kézbe.

Végül még egy érdekes vizsgálati szempont: az igénybevett művek nyelvi megoszlása. Ebből kiderült, hogy a lett nyelvű művek használatának túlnyomó többsége az 1950-nél nem régebben kiadott művekre esik, az orosz nyelvű művek használatáé egészen 1941-ig tolódik ki.

A vizsgálat eredményei nyomán megkezdődhetett az 1970-ben létrehozott köztársasági tárolókönyvtár feltöltése a Köztársasági Könyvtár állományából. Egyes (rég kiadású) állományrészek teljesen átkerültek a tárolókönyvtárba, más állományrészekből pedig – a felmérés eredményeire támaszkodva – egyenként válogatják ki a tárolókönyvtárba átadandó műveket. A többi könyvtár állományának tárolókönyvtári átvételére azután kerül sor, ha a jelenleg 550 ezer kötetet felhalmozott tárolókönyvtár megteremti belső rendjét. Erre annál is inkább szükség van, mivel viszonylag kevés raktári térrel rendelkezik, s így nincs lehetőség sok duplum tárolására. Ezen kívül a Lett SZSZK-ban létesült még egy műszaki tárolókönyvtár, amelyben a munkálatok az előzőekben említettekkel koordinálva folynak.

A felmérést bemutató tanulmányhoz csatlakoztatott vélemény egyrészt hangsúlyozza a probléma körültekintő, alapos és sokrétegű megközelítésének példamutató voltát, valamint azon előremutató elemeinek a célszerűségét, amelyek felhívják a figyelmet a tárolókönyvtári rendszert kiegészítő műszaki fejlesztés (távközlés, repográfia, mikrofilm) szükségességére.

/CSAJKOVSKAJA, E. K.: Organizacija depozitarnogo hranenija fondov – neozslabnoe vnimanie. = Szovetszkoe Bibliotekovedenie, 1977. 6. sz. p. 68–73.

MIKEL'SZON, I. Z.: Fond reszpublikanskoj biblioteki v uszlovijah perehoda k depozitarnoj sziszteme. = Szovetszkoe Bibliotekovedenie, 1977. 6. sz. p. 73–84.

GRIHANOV, Ju. A.: Nacsalo polozsena. = Szovetszkoe Bibliotekovedenie, 1977. 6. sz. p. 84–88./

(Futala Tibor)

Statisztikai mérések nyugatnémet egyetemi könyvtárakban

1974/75-ben 12 nyugatnémet főiskolai ill. egyetemi könyvtárban (Bonn, Braunschweig, Düsseldorf, Freiburg, Konstanz, Mainz, Marburg, München, Münster, Regensburg, Saarbrücken, Tübingen) *felmérést végeztek* a könyvtárak elhelyezésének, állománygyarapításának, könyvtárhasználatának, a könyvvállomány feldolgozási módjainak, valamint egyéb munkafolyamatoknak összehasonlítására.

1. A könyvtár helye az egyetemen

A 12 könyvtár közül 11-ben a könyvtári munka egyik alapvető feltétele – nevezetesen, hogy lehetőleg minden munkafolyamat elvégezhető legyen közös tető alatt – adottnak látszik. Könyvtárnak szánt, a speciális igényeket szem előtt tartó, 1960 után épített önálló épületben, kedvező körülmények között 7 dolgozik a felmérésben szereplő könyvtárak közül, két könyvtár pedig nem rendelkezik saját épülettel:

1900–1909 között épült	1 könyvtár
1910–1919 között épült	1 könyvtár
1950–1959 között épült	1 könyvtár
1960–1969 között épült	3 könyvtár
1970–1973 között épült	3 könyvtár
1974 után épült	1 könyvtár

A látszólag kedvező körülmények ellenére is előfordulhat azonban, hogy az épületek nem megfelelő belső tagolása a könyvtári munkát nehezíti.

Az előszerzeményezési és a szerzeményezési részlegek távolsága általában optimális. A szerzeményezés és a címleírás térbeli elválasztása önmagában jelentősebb, mint a távolságuk, ami a könyvtárak többségében 20–30 m. Egyetlen szélsőséges esettől eltekintve nem akadályozza a munkafolyamatot a sokszorosítórészleg távolsága, és nem túl nagyok a címleíró részlegek és a katalógusok közötti távolságok sem. A feldolgozás technikai folyamatain keresztül a raktározásig vezető utat viszont általában már lépcsők nehezítik.

Az előszerzeményezéstől a raktárig terjedő 176 m átlagos távolsághoz járul az a tény is, hogy az ismétlődő munkafolyamatok tárgya mindig más dokumentum. Az egyes dokumentumokat többször kézbeveszik, majd félreteszik: a feldolgozás rövid idejét hosszabb várakozási idő váltja fel. Az ilyen munkaszervezésnél viszonylag mellékes, hogy a feldolgozandó dokumentumot 15 vagy 50 m-re szállítják-e.

2. Állománygyarapítás

A 12 könyvtár összesített állománya több, mint 12 millió kötetre tehető, egy könyvtárra tehát átlagosan kb.

1. táblázat

A könyvtárak főbb adatai 1974-ben

Sorszám	Állomány				Állománygyarapodás				Gyarapítási költségvetés	Feldolgozó létszám
	Kötet	Folyóirat	Vétel	Csere	Köteles-példány	Ajándék	A DFG* útján	Összesen		
1.	489 000	3 590	13 503	4 433	180	5 524	302	23 942	567 765	—
2.	896 706	7 816	23 435	11 127		5 259	2 607	42 428	1 152 711	41,9
3.	1 594 238	6 644	25 076	11 775	518	3 454	10 836	51 659	1 386 348	57,0
4.	791 255	6 000	36 447	1 480		2 328		40 255	1 759 642	55,1
5.	1 210 071	7 068	16 213	2 783		2 956	173	22 125	1 016 779	46,5
6.	1 226 400	7 208	19 000	9 800	3 800	3 900	300	36 800	1 017 650	38,5
7.	1 407 211	9 714	19 934	12 020	10 089	4 575	3 194	49 812	1 193 898	45,7
8.	1 695 279	6 428	24 525	8 603		4 339		37 467	1 155 600	40,2
9.	605 000	6 280	49 000	4 400		3 000	600	57 000	2 618 000	67,4
10.	1 341 000	8 695	109 323	8 451	124	4 241		122 139	5 346 281	77,0
11.	388 977	3 730	11 936	4 873	1 637	2 341		20 789	697 793	43,5
12.	844 003	5 269	12 740	10 587		5 377		28 704	802 064	33,0
Összesen	12 489 140	78 434	361 132	90 332	16 348	47 294	18 014	533 120	18 714 531	546,0
Átlag	1 040 762	6 536	30 094	7 528	2 725	3 941	2 252	44 427	1 559 544	49,6

* Deutsche Forschungsgemeinschaft

egymillió jut. A kurrens folyóiratok száma 78 434, átlagosan könyvtáranként kb. 6500. 9 könyvtár járat legalább 6000 folyóiratot. Miután a folyóiratok száma kevésbé szóródik, mint a monográfiáké, jelentős eltérések tapasztalhatók a könyvtárak között, ha a folyóiratállománynak az összes állományhoz viszonyított arányát vizsgáljuk (1. táblázat).

Érdekes adatokat szolgáltat a folyóiratállomány változása okainak vizsgálata (2. táblázat). A három év adataiból kitűnik, hogy a lemondások száma erősen emelkedik. Ez okozza az állománynövekedés ütemének hirtelen csökkenését. A címváltozások egy-egy könyvtárban az állománynak mintegy 2%-át érintik.

Az egy könyvtárra eső állománygyarapítási keret 1974-ben valamivel meghaladta a másfél millió DM-t. Ez az összeg átlagosan 30 ezer új könyv beszerzését tette

lehetővé. Természetesen az egyes könyvtárak anyagi lehetőségei nagyon különbözőek. Az újonnan alapított könyvtárak jóval többet vásárolhattak, mint a régebbiek.

Egy-egy könyvtár átlagosan 7528 kötethez csere, 2725 kötethez kötelempéldány-szolgáltatás és 3941 kötethez ajándékozás útján jutott hozzá. Figyelemre méltó, hogy a csere milyen nagy szerepet játszik. A kötelempéldányjoggal rendelkező könyvtárak közül kiemelkedik a 7. sorszámú könyvtár: évi gyarapodásának mintegy ötödrészehez jut hozzá kötelempéldány-szolgáltatás révén.

A vétel, csere, kötelempéldány és ajándékozás aránya könyvtáranként eléggé különböző. Az új könyvtárakban szükségszerűen sokkal nagyobb súlyt kap a vétel, mivel a cseretevékenység és az ajándékozás gyakorlata még nem alakulhatott ki kellő mértékben. Két könyvtár kevesebb könyvet vásárolt, mint amennyit ajándék, csere és kötelempéldány útján kapott.

Az összesített évi gyarapodás 533 120 kötet, könyvtáranként átlagosan 44 427. Nyolc könyvtár gyarapodása nem éri el az átlagot, négy könyvtáré pedig meghaladja; ez utóbbiak az új könyvtárak, ill. a kötelempéldány-joggal rendelkező, valamint a legtöbb ajándékhoz és cserepéldányhoz jutó könyvtárak.

A gyarapítási keret átlagát kilenc könyvtár nem éri el, mindössze 3 könyvtár rendelkezik az átlagosnál nagyobb gyarapítási összeggel.

Feldolgozó munkát összesen 593 fő végez, ebből 546 főfoglalkozású, 47 részfoglalkozású dolgozó. Ez könyvtáranként átlagosan 49,6 munkaerőt jelent, hét könyv-

2. táblázat

A folyóiratállomány változásának alakulása 1973–1975

Év	Új folyóiratok száma	Lemondott folyóiratok száma	Növekedés	Cím-változások száma
1973	258	97	161	56
1974	325	153	172	51
1975	219	218	1	87
3 év átlaga	267	156	167	65

3. táblázat

Az állomány százalékos megoszlása
raktározási mód szerint

Sorszám	Elhelyezési mód	
	Raktárban	Szabadpolcon
1.	85	15
2.	95	5
3.	96	4
4.	95	5
5.	80	20
6.	88	12
7.	100	—
8.	97	3
9.	15	85
10.	40	60
11.	90	10
12.	90	10
Összesen:	971	229
Átlag:	81	19

4. táblázat

A nyitvatartási idő 1973-ban

Sorszám	Nyitvatartás	
	Napok száma	Heti kölcsönzési órák száma
1.	248	40
2.	296	33
3.	282	36
4.	291	23,5
5.	260	29,5
6.	294	40,5
7.	245	24
8.	246	36
9.	332	92
10.	269	55
11.	245	27
12.	285	41
Összesen:	3294	477,5
Átlag:	274,5	39,8

5. táblázat

Átlagos várakozási idő kölcsönzésnél

Sorszám	Kölcsönzési mód	
	Gyorskölcsönzés, perc	Hagyományos kölcsönzés, óra
1.	6	
2.	15	
3.	20	18
4.	—	4
5.	30	
6.	30	
7.	15	6
8.	—	5
9.	0	
10.	15	1
11.	10	
12.	0	3,5
Összesen:	141	37,5
Átlag:	14,1	6,3

6. táblázat

A könyvtárközi kölcsönzés 1973-ban

Sorszám	Kölcsönzési mód		
	Helyi kölcsönzés	Távolsági kölcsönzés	Egy távolsági kölcsönzésre jutó helyi kölcsönzés
1.	138 513	5 766	24,0
2.	189 791	31 067	6,1
3.	219 168	19 085	11,5
4.	181 085	19 759	9,2
5.	75 539	20 397	3,7
6.	440 500	24 500	18,0
7.	166 342	27 485	6,1
8.	166 352	17 171	9,7
9.	105 830	9 600	11,0
10.	228 698	22 447	10,2
11.	95 387	8 814	10,8
12.	182 685	13 101	13,9
Összesen:	2 189 310	219 192	
Átlag:	182 443	18 266	9,9

tárban ennél kevesebb személyt, négyben ennél többet. 1000 könyvtári egység feldolgozására átlagosan 1,1 fő jut.

Statisztikai adatgyűjtést hivatalos vagy nem hivatalos formában csaknem valamennyi könyvtár végez: 11 könyvtárban összesen 78 statisztikai adatgyűjtést végez-

tek a vizsgált időszakban. Van könyvtár, ahol egyedül a feldolgozási adatokból tízféle statisztika készül.

A statisztikai adatokat a könyvtárak leggyakrabban évi jelentésekhez, az évkönyvekbe kerülő statisztikai kimutatásokhoz használják fel. Általában nem tekintik a könyvtárak a statisztikát az irányítás és az ellenőrzés egyik lehetséges és hatékony eszközének.

3. Könyvtárhasználat

A raktári és a szabadpolcos állomány százalékos megoszlását mutatja a 3. táblázat. Az adatok szerint mindössze két könyvtár szabadpolcos rendszerű.

A nyitvatartási idő erősen szóródik, heti 23,5 óra és 92 óra között (4. táblázat). A két szabadpolcos könyvtár tart a legtöbb órán át nyitva. Tíz könyvtár nyitvatartási ideje heti 23,5 és 41 óra közé esik. Figyelemre méltó a nyitvatartási napok számának alakulása is: 245 a legkevesebb, 332 a legtöbb kölcsönzési nap évente, az átlag 274,5. A legrövidebb kölcsönzési időszakot a két műegyetemi könyvtár nyújtja évi 245, ill. 248 nappal.

A 12 könyvtár közül tíz végez gyorskölcsönzést, hat közülük kizárólag csak ezen a módon kölcsönöz. A további négy vegyesen végez hagyományos és gyorskölcsönzést, míg kettő csak hagyományos kölcsönzéssel elégíti ki az olvasói igényeket.

Az átlagos várakozási idő a gyorskölcsönzésnél 14 perc, a hagyományos kölcsönzésnél hat óra (5. táblázat).

A 12 könyvtár a felmérés időszakában átlagosan mintegy 182 ezer helyi könyvtárközi kölcsönzést bonyolított le (6. táblázat). Az igénybevétel aránytalanságaira jellemző, hogy az egyik könyvtár (a 6. sorszámú) évi helyi kölcsönzéseinek száma 440 500, vagyis majdnem a kétszerese a sorrendben utána következő könyvtár (a 10. sorszámú) kölcsönzéseinek. A más városok könyvtáraitól történő kölcsönzések egy könyvtárra jutó átlaga több, mint 18 ezer. A helyi kölcsönzés csaknem tízszerese a távolságinak.

4. Katalógusok

A 12 könyvtárban összesen 48 katalógust találunk, ebből 12 átfogja a könyvtár teljes állományát, a további 36 pedig az állománynak egy-egy részét tárja fel. 26 katalógus betűrendes, 22 pedig szakkatalógus. A 26 betűrendes katalógus közül 10 olvasói katalógus, a további 16 vagy szolgálati, vagy szolgálati és olvasói is egyben; 21 cédulakatalógus és 5 kötetkatalógus.

Öt könyvtár rendelkezik teljes folyóiratkatalógussal. A 12 teljes állományt átfogó katalógus közül kettő az illető városban lévő más könyvtárak állományát is rögzíti.

11 könyvtár – bár a legkülönbözőbb rendszerek szerint – tárgy szerint is feltárja állományát. 10 könyvtár vezet szisztematikus katalógust. Közülük egy az ETO, hat pedig saját osztályozási rendszer szerint működik. Az osztályozást szakreferensek végzik, 10 könyvtárban a könyv alapján, egy könyvtárban csak a címlírás alapján.

Két könyvtár állítja elő katalógusait gépi úton (mikrofilm, -szalag, ill. cédulanyomtatás). Egy könyvtárban

tervezik a tárgyszó-katalógus számítógépes előállítását (1974/1975. évi adat!).

Egy-egy könyvtári egységről valamennyi könyvtárban átlagosan 10–11 katalóguscédulát készítenek, hogy az összes katalógusba be lehessen osztani. A szakkatalógus igényli viszonylag a legkevesebb cédulát (7. táblázat).

7. táblázat

A szakkatalógushoz szükséges katalóguscédulák száma

A katalóguscédulák száma	Szisztematikus-katalógus	Tárgyszó-katalógus
1–2	2	4
3–4	3	1
4–5	1	–

5. Egyéb feladatok

A beszerezni kívánt könyvek kiválasztása igen eltérő módon történik. A kiválasztás formáit vizsgálva négy, egymástól alig vagy csak részben különböző csoport különíthető el:

két könyvtár rendszeresen tart ún. szerzeményezési bizottsági üléseket, ezeken jelölik ki a megvásárolni kívánt könyveket;

négy könyvtár a szerzeményezési ülések és a munkamegbeszélések kötetlenebb formáját választotta;

négy további könyvtár bizonyos keretek között megengedi szakreferenseinek az önálló előválogatást, amit meghatározott esetekben a könyvtár vezetői felülvizsgálhatnak;

egyetlen könyvtár biztosít szakreferenseinek szinte minden megkötés nélküli döntési jogot.

A szerzeményezési bizottság üléseinek jellemzői: rendszeres, legalább kéthetenkénti összejövetel, kötelező megjelenés. A megbeszélések esetleg szakcsoportokra osztva is tarthatók. Az ülést többnyire a gyarapítási osztály vezetője, esetleg a könyvtár igazgatója ill. helyettese vezeti. A kötetlenebb formára jellemző, hogy a beszélgetés kisebb csoportokban zajlik és a döntéssel együtt esetleg azonnal elvégeznek néhány feldolgozási munkafolyamatot is.

Az üléseken való kötelező részvétel is könyvtáranként változó. Van könyvtár pl., ahol a folyóirat-előfizetésekre vonatkozó döntésekben valamennyi szakreferensnek részt kell vennie, a monográfiák megrendelésénél viszont csupán az érdekelt munkatárs jelenlétét kívánják meg.

Ahol a szakreferensnek önálló döntési vagy előválogatási joga van, ennek határt szabhat pl. a könyv ára (pl. a felső határ 200–300 DM). Vitás esetben a gyarapítási osztály vezetője, esetleg az igazgató dönt.

Akad olyan könyvtár is, ahol a szakreferens még az előválogatást is csak a professzorok kívánságai, a könyvtár irányelvi és a csoportvezető javaslatai szerint végezheti. Az előválogatást még szigorúan ellenőrzik is.

A 12 könyvtár közül kilencben a *tankönyvek* szerzeményezése a többi könyvvel együtt történik. Az esetek felében önálló tankönyvi szakreferens figyeli a tankönyvirodalmat és dönt a beszerzésre javasolt tankönyvek ügyében. Három könyvtár külön tankönyvi osztályt tart fenn, amely külön intézi rendelkezéseit.

8. táblázat

Kapcsolatok más könyvtárakkal

	Intézménye- sített kapcsolat	Gyakori kapcsolat	Esetenkénti kapcsolat
Városi könyvtárak	4	1	1
Tartományi könyv- tárak	3	1	2
Nemzeti könyvtárak	1	1	1
Országgyűlési könyvtárak	1	—	1
Hatósági (hivatali) könyvtárak	3	—	1
Bírósági könyvtárak	3	—	—
Vállalati könyvtárak	2	2	—
Kulturális intézmé- nyek könyvtárai	3	—	1
Kutatóintézeti könyvtárak	5	1	—
Külföldi egyetemi könyvtárak	2	1	—
Egyéb külföldi könyvtárak	1	—	—
Egyéb könyvtárak	6	1	—

A tankönyvek címfelvétele kilenc könyvtárban központilag történik. Betűrendes és szakkatalógus egyaránt a hallgatók rendelkezésére áll. Három könyvtár nyomtatott tankönyv-katalógust állít elő.

10 tankönyvgyűjteményt a könyvtárépületben, két esetben külön épületben helyeztek el. Három könyvtár kivételével a kölcsönzés is az egyéb szakirodalom kölcsönzésétől elkülönítve folyik.

A könyvtárközi együttműködést a 8. táblázat mutatja be.

/DOPHEIDE, R. — FUNK, R.: *Ansätze zur Ermittlung von bibliothekarischen Vergleichswerten = DFW Dokumentation Information, 25. köt. 4. sz. 1977. p. 149–158.*

(Ottovai Hajnal)

XXXXXXXX

A katalogizálás automatizálása:
néhány hatása a könyvtárszervezésre

A cikk szerzője néhány általános észrevételt von le azokból a tapasztalatokból, amelyeket a svájci *lausanne-i Kanton és Egyetemi Könyvtár* katalogizálási osztálya munkájának automatizálásakor a szervezés során szereztek.

A könyvtár 1971 óta végzi automatizálva a katalogizálást. Elsősorban a saját szerzeményeit katalogizálja ily módon, de ezenkívül felveszi központi katalógusába a bölcsészkar és a kereskedelmi kar új szerzeményeit is. Néhány különgyűjtemény rekatalogizálása is folyamatban van; ezeknek anyagát szabadpolcokon kívánják elhelyezni. A cikk megjelenésekor (1977 októberében) az automatizáltan katalogizált dokumentumok száma 90 ezer volt, az évi szaporulat mintegy 28 ezer tételt tesz ki.

Az automatizálás eredményei: katalóguscédulák indexkatalógusok számára, különgyűjteményi katalógusok könyv és mikrofilmlap formájában, gyarapítási jegyzékek fényszedéssel, különféle jegyzékek ellenőrzési célokra.

Az automatizált katalogizálás problémái, főként a szervezés tekintetében kétirányúak: egyrészt az automatizált katalogizálás folyamatával, másrészt pedig az új katalógusformák bevezetésével kapcsolatosak.

Az automatizált katalogizálás jellegzetességei

Az automatizált katalogizálás közvetlen célja nem a különféle katalógusok készítése, hanem egy olyan közbülső *automatizált index létrehozása*, amelynek alapján a legváltozatosabb végtermékek (teljes vagy részleges katalógusok, különféle állományjegyzékek stb.) állíthatók elő. A rendszer lelke tehát nem a közvetlenül hasznosítható végtermék, hanem a számítógépes index, amelyet rendszerint mágneses tárcsán tárolnak.

Az indexnek teljesnek kell lennie ahhoz, hogy belőle az említett végtermékek előállíthatók legyenek, továbbá olyan minőségűnek kell lennie, hogy a végtermékekben a hibaszázalék minimális legyen. Az index egyes tételeinek utólagos módosítása, újabb adatok beiktatása nagyon nehéz és körülményes feladat. Emiatt az egyes címleírásoknak az indexbe való feldolgozása előtt *alaposan ellenőrizni kell a tételeket* mind a szükséges adatok *teljessége*, mind pedig *helyessége* tekintetében, beleértve természetesen a kódolás hibátlan voltát is. A szigorú ellenőrzési munkát a számítógépes feldolgozás is megköveteli.

A katalogizálás folyamatával kapcsolatos problémák

A katalogizálás automatizálásánál az első feladat a katalogizálás módjának eldöntése. Mindenekelőtt eldöntendő, hogy a katalogizáló először a címfelvételi lapra